

האימפריה העוסמאנית במאה ה-18 התאפיינה בהתעצמותו של תהליך כפול: "לוקאליזציה" של האליטה העוסמאנית בפרובינציות הערביות השונות, ו"עוסמאניזציה" של האליטות המקומיות כאתם אזוריים עצמם. תהליך כפול זה הגיע לשיאו בשעה ששתי האליטות האלו התמוגו לאליטה אחת שמסורות מקומיות ועוסמאניות שימשו בה זו לצד זו. מיווג זה העניק לג'ימזציה לשכבת העילית, הן בעיני החברות המקומיות והן בעיני המרכז האימפריאלי, כפי שכותב טולידאנו:

[I]n the dual process of Localization-Ottomanization, Ottoman soldiers, officers, and administrators, gradually developed local interests, joined the local economy, and married local women. They learned Arabic, acquired local tastes, and became locally acculturated. At the same time, members of wealthy families and urban notables achieved Ottoman power elite status by entering the administration. They accepted the privileged position of Ottoman culture and sought education in the imperial system, either in Istanbul or locally. They learned Ottoman Turkish, and were trained for government posts.

אין בכוונתי לנסות ולהפריך את התזה הזו, שערכה ההסברי רב ביותר, לדעתי. אולם אני מניח שטולידאנו מתכוון לתאר רצף (continuum), ולא דווקא לספק מודל שיתאים במידה אחת לכל חלקי האימפריה בתקופה זו. לטענתי, היילאית של אלג'יר הוא מקרה קיצוני שהושפע מעט מאוד מן התהליך שמתאר טולידאנו, בניגוד גמור לשני היילאיתים האחרים שהוקמו בצפון אפריקה ביחד עמו, תוניס וטראבלוס גרפ. בשני היילאיתים האלה קמו במאה ה-18 שושלות שליטים עוסמאניות מקומיות שנתמכו באליטות עוסמאניות מקומיות – שלב השיא בתהליך העוסמאניזציה על פי טולידאנו; ואילו באלג'יר, קליטת בני האליטה המקומית לתוך שורות האליטה העוסמאנית הייתה, במקרה הטוב, מוגבלת ביותר, והשלטון שם נשאר בידי אנשים שהגיעו מאזורים אחרים באימפריה, בעיקר מאנטוליה. אם נכונה הטענה, שאנסה להוכיח להלן, כי ברילאית אלג'יר נוצרה אידיאולוגיה של שמירה על האופי ה"תורכי" של האליטה העוסמאנית, הרי היא עשויה לספק הסבר לְשונֵי שבין אלג'יר ובין תוניס וטראבלוס גרפ.

חלקו הראשון של המאמר יתאר בקצרה את דרך הקמתו של האוג'אק של אלג'יר²

2 המונח "אוג'אק" משמש כאן הן ככינוי ליילאית של אלג'יר והן ככינוי לקבוצת האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית. אליטה זו מכונה במאמר גם בשמות "מיליציה" ו"מיליציה תורכית".

אלג'יר העוסמאנית במאה ה-18:

לוקאליזציה ועוסמאניזציה – או אידיאולוגיה "תורכית"?

טל שובל

זה לא כבר הציג אהוד טולידאנו תזה המציעה מסגרת רחבה לבחינת ההיסטוריה של האימפריה העוסמאנית במאה ה-18, ובייחוד של יחסי המרכז האימפריאלי עם הפרובינציות הערביות. המסגרת הכללית שמציע טולידאנו (לוקאליזציה של האליטות העוסמאניות ועוסמאניזציה של האליטות המקומיות, והתמוגותן זו בזו עד ליצירת אליטות עוסמאניות מקומיות) נראית הגיונית ומתאימה למהלך הדברים ברוב חלקי האימפריה. עם זאת, היילאית של אלג'יר עומד במידה רבה במקרה שאינו מתאים למסגרת ההסבר המוצעת. המאמר מנסה להצביע על ייחודו של וילאית זה ולהציע הסבר לפיו האידיאולוגיה שהתגבשה בקרב האליטה העוסמאנית השלטת סנעה את שילובן של האליטות המקומיות בה. המאמר עוקב אחר התגבשותה של אידיאולוגיה זו ומצביע על ביטוייה השונים בתחומי הגיוס, הגישוואין והיחס לבנים שנולדו ליניצ'דים מגישוואיהם לנשים בנות אלג'יר, ועל השפעתה על דרכי ההתיישבות של חברי האליטה העוסמאנית בעיר אלג'יר.

חיבור זה מבוסס על הרצאה שהוכנה לכנס השנתי של החברה המזרחית (שובל 1995), והוא משלב בתוכו חלקים ממאמר שהוכן עבור סדנה על ערים בעולם האסלאם (Shuval 1997). לכאורה, אין כמעט קשר בין ההרצאה למאמר: ההרצאה עסקה בעיקר בדרך שבה ניסתה קבוצת האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית (ocak) של אלג'יר לשמר במאה ה-18 את זהותה התורכית-עוסמאנית עד כדי הפיכת ה"תורכיות" לאידיאולוגיה, ובהשפעותיה של אידיאולוגיה זו; המאמר עוסק בבעיה הקשורה בהיסטוריה האורבנית של אלג'יר – שאלת חלוקת העושר בעיר באותה מאה. החוליה המקשרת את שני הנושאים האלה זה לזה היא התזה של אהוד טולידאנו על ההיסטוריה של האימפריה העוסמאנית במאה ה-18 (Toledano, forthcoming).¹ לפי טולידאנו,

1 אני מודה לפרופסור טולידאנו על שהתיר לי להשתמש במאמרו בטרם פורסם.

ויתמקד בנקודות הקשורות ישירות בעיצוב אופיה המיוחד של האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית בעיר. החלק השני ידון בדרכים שנקטה האליטה כדי לשמר את אופיה: גיוס חברים חדשים לשורותיה כמעט אך ורק מתוך לתחומי הוילאיית, בעיקר באזורים שהיווים הם תורכיה המודרנית; מדיניות שנועדה לצמצם את נישואיהם של חברי האליטה לבנות המקום; ולאחר מכן, יחסה של האליטה אל פרי הנישואין הללו, ה"קולאגלו" (Kuloğlu). בחלקו האחרון של המאמר אנסה להראות כיצד השפיעה התבדלותה של האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית מתושבי המקום על דפוסי ההתיישבות של חבריה בעיר אלג'יר, וכיצד מצביעה המפה של חלוקת העושר בעיר במאה ה-18 על הדחייה ההדרגתית שבין האליטה ה"תורכית" לבין עשירי האוכלוסיה המקומית.³

אולם ראשית יש להבהיר כמה מונחים המשמשים במאמר זה. "אידיאולוגיה" על פי הגדרתו של מולינס, היא "מערכת סמלים שיש בה לכידות הגיונית; בתפיסה מתחכמת יותר או פחות של ההיסטוריה היא קושרת את הראייה הקוגניטיבית וההערכתית (evaluative) של מצבו החברתי של היחיד – ובייחוד את אפשרויותיו לעתיד – לתוכנית של פעולה קולקטיבית שנועדה לשמור, לתקן או לשנות את החברה" (Mullins 1972: 510). סמלים, לדברי מולינס, הם "מצבים" או "עובדות" שהאידיאולוגיה מציגה במונחים של הרלבנטיות שלהם לרצונותיו של האדם ולשאיפותיו (שם: 508).⁴

אם כן, על פי הגדרה זו "אידיאולוגיה" היא ראייה של מצב מסוים המכיל בתוכו מגוון של אפשרויות; תפיסתן והערכתן של אפשרויות אלה, ובייחוד של השלכותיהן על המצב בעתיד, יוצרות כר לפעולה משותפת במטרה להשפיע על אותו עתיד, על פי מה שנתפס כמצב אידיאלי לקבוצה. תפקידה של האידיאולוגיה הוא אפוא לספק מערכת סמלים בעלת לכידות הגיונית – כלומר, לפרש את המציאות במונחיה שלה – ובה בעת לפנות אל היחידים המקבלים את דרך הראייה שלה ולגייסם לפעולה משותפת. במאמר מוסגר אוסיף כי על פי מולינס, לאידיאולוגיה יש חשיבות בגיוס לא משום שהיא "גורמת לפרט לפעול", אלא משום שהיא "נותנת לפרט סיבה לפעול" (שם: 509).

במקרה שלפנינו, הקבוצה שאליה מכוונת האידיאולוגיה היא קבוצת כל חברי

3 במאמר מדובר על "עשירי האוכלוסיה המקומית", ולא על "האליטה המקומית", מפני שקנה המידה שהשתמשתי בו במחקר, ואשר הוכתב לי על ידי המקורות, הוא עושרם של בני המקום. אמנם יש תפיסה בין מצבו הכלכלי של האדם לבין מעמדו החברתי, אולם העושר הוא רק מרכיב אחד מתוך המכלול המעניק סטטוס, וראה על כך למשל Marcus 1989: 56-63.

4 מולינס אמנם טוען כי "אידיאולוגיה היא במידה רבה תופעה סודלגית", שאת ראשיתה הוא רואה בתקופת התערערות "השלטון הישן" (Ancien Régime, וראה גם Mullins 1972: 503), אך ההגדרה שהוא נותן נראית הרבה פחות מוגבלת בזמן ובמרחב מכפי שהיא גורם.

האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית של אלג'יר במאה ה-18, מערכת הסמלים קשורה בראיית מעמדה של אותה אליטה בוילאיית, והפעולה שאליה מכוונת האידיאולוגיה היא שמירה על מצב קיים (גם אם לא בהכרח "אמיתי באופן אובייקטיבי"), שפירושו, במקרה זה, שמירה על "תורכיות" הקבוצה כמענה הטוב ביותר על פגיעה אפשרית במעמדה.

במונח "תורכיות" אני מתכוון למכלול של עניינים תרבותיים הקשורים לאורח החיים, לשפה, לדת ולמקומות מוצאם של חברי האליטה; עניינים אלה יצרו הבדלים ניכרים בין חברי האליטה לבין תושבי הוילאיית. כך, החברים בקבוצה השתייכו לאסכולה התנפית ובאו ברובם המכריע מאזורים לא ערביים של האימפריה. כאשר הגיעו לאלג'יר עברו המגויסים החדשים תהליך ארוך למדי של חברות אל תוך האליטה, אם בשותם בקרקטינים ואם בהשתתפותם בפעילויות הצבאיות של האוג'אק. על ההבדלים התרבותיים בין חברי האוג'אק לבין אוכלוסיית המקום יכולה להעיד שפת הדיבור של כל אחת משתי הקבוצות: חברי האליטה דיברו תורכית-עוסמאנית, ואילו תושבי המקום דיברו ערבית-אלג'ירית. במאמרו המלווה את קובץ שיירי היניצ'רים של אלג'יר (שרובם נכתבו בסוף המאה ה-18) מציין ז'אן דני כי השפה המדוברת באלג'יר השפיעה מעט מאוד על כותבי השירים: "דומה שלשון השירים הצליחה לחמוק כמעט לחלוטין מהשפעת הלהגים המקומיים של אלג'יר. יש לשים לב למספר הקטן מאוד של מונחים בערבית-אלג'ירית המשמשים בטקסט [התורכית-עוסמאני] שלפנינו" (Deny 1920: 47). היניצ'רים נבדלו מאוכלוסיית המקום גם בלבושם והם לא היו כפופים למערכת החוקים שאנשי המקום היו כפופים לה. נוסף על כך, על פי המקורות שבדקתי, ההשתתפות הפעילה של היניצ'רים בחיי המסחר והייצור באלג'יר הייתה קטנה להפתיע: רק 4.3 אחוזים מירושות היניצ'רים שנבדקו הצביעו על פעילות כלכלית, לעומת 44.7 אחוזים מירושות הגברים בני העיר אלג'יר (Shuval 1994: 242). הבדלים אלה נשמרו עד סוף המאה ה-18 לפחות⁵ ועוררו בקרב חברי האליטה תחושות של סטילדיריות ושל השתייכות לקבוצה נבדלת ומועדפת. ועם זאת, אין כאן מקום לדבר על "אתניות" במשמעות שמציע אנתוני סמית' (Smith 1986: 30-31), כפי שלא נחיל מונח זה על היניצ'רים מגויסי הדבשירמה במרכז האימפריאלי (ראה Kunt 1974).

השם "תורכים" מציין כאן את חברי האליטה העוסמאנית של אלג'יר. המונח שימש

5 בשנותיו האחרונות של השלטון העוסמאני באלג'יר אכן החל ככל הנראה תהליך שעשוי היה להוביל לשילוב של האליטות המקומיות באליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית. את ראשיתו של תהליך זה אפשר לראות בהעברת מקום מושבו של הדיי מארמונו שבלב העיר התלתנית אל הקסבה ששלטה בעיר בשנת 1817, אלא שכיבוש אלג'יר בידי צרפת בשנת 1830 שם קץ לתהליך ולכן אי אפשר להצביע על כך בוודאות.

גם את בני המקום בדברם על החברים באוג'אק. כך, למשל, ברשימות של בית אל-מאל האלג'ירי, כמו גם ברשימות של וקפיות שנבדקו, מופיע שם התואר "תורכי" כחלק משמם של כמה חברים באוג'אק.⁶ כמו כן, כדי לציין כי אדם זה או אחר הוא בן של יניצ'רי ושל אשה אלג'ירית נהגו לרשום לצד שמו את ההערה "אבן אל-תורכי" (או את המונח "קולאוגלו"). השם "תורכי" מופיע גם בשיר שנכתב בתורכית עוסמאנית בסוף המאה ה-18 ונמצא בקובץ שירי היניצ'רים של אלג'יר שאסף ו'אן דני (Deny 1925: 93, 129). אפשר אפוא להניח במידה רבה של סבירות שגם חברי האוג'אק עצמם השתמשו במונח זה, ולכן אני מרשה לעצמי לננות את המיליציה בשם "תורכית" ואת חבריה, יוצאי האזורים הלא-ערביים של האימפריה, בשם "תורכים". שכן, כפי שהעיר רוברט מנטראן, "לא כל התורכים הם ממוצא תורכי, אלא שהם עברו תהליך של 'תורכיקציה', או, ליתר דיוק, של עוסמאניזציה" (Mantran 1993: 135).

ייסוד האוג'אק של אלג'יר

ייסוד האוג'אק של אלג'יר קשור ישירות לכינונו של הוילאית העוסמאני בארץ זו. בראשית המאה ה-16 התחוללה באגן המערבי של הים התיכון מלחמה ימית מאורגנת למחצה בין כוחות אירופיים, בעיקר ספרדיים, מחד גיסא, ובין כוחות עוסמאניים וצפון אפריקניים מאידך גיסא.⁷ תושבי העיר אלג'יר, שחששו שעידם תיפול בידי הספרדים, קראו לעזרתם של האחים ערוג' (Urug) וח'יר אל-דין (Hayreddin), שפעלו כקורסרים באזור.⁸ במאבק שהתפתח, ולאחר שערוג' נהרג באחד הקרבות, הבין ח'יר אל-דין, המוכר בכינויו "ברברוסה", כי כדי לעמוד מול כוחות ספרד ומול כוחות מקומיים עליו להשתלב באימפריה העוסמאנית. בתשובה לבקשתו הסכים הסולטאן סלים הראשון (1512–1520) לכלול באימפריה שלו, כביילרבייליק, את האזורים בצפון

6 ראה למשל בקובצי המסמכים אשר שימשו בסיס למאמר זה – ירושות: Centre d'Archives d'Outre Mer, Aix-en-Provence (CAOM) 15 Mi, vol. 1, 2, 4; וקפיות: CAOM 1Mi 61, 1Mi 64 n. 8, 60 Z 161. שם זה מציין בעיקר, אך לא רק, את מוצאם של בני האזורים הנכללים בתורכיה המודרנית. הוא מופיע גם בכרוניקות אלג'יריות, למשל בוז של מחמד בן מחמד אל-ג'ירי אל-לימסאני, אל-זוהרה אל-נאיירה, כתב דמ' 419 בספרייה הלאומית של באירן.

7 יש להבחין בין שודים (פיראטיות) לבין המלחמה שהתחוללה באגן הים התיכון שעה שכוחות לא סדירים פעלו בתיאום עם המדינות שמהן יצאו, אם לא מטעמן. סוג מלחמה זה קרוי קורס (Cours) והלוחמים, שאינם פיראטים, קרויים קורסרים (Corsairs), וראה בשן תש"ל: 86.

8 על התקופה העוסמאנית במגרב בכלל ובאלג'יריה בפרט ראה בעיקר: Grammont 1887; Julien 1986; Laroui 1977; Abun-Nasr 1987.

אפריקה שבהם שלט ח'יר אל-דין, ואת ח'יר אל-דין עצמו מינה לכיילרביי של המגרב. נוסף על כך שלח הסולטאן לעזרת ברברוסה כוח צבאי של כ-2,000 יניצ'רים שנבחרו, ככל הנראה, מקרב הכוחות הסדירים של חיל היניצ'רים האימפריאלי, ועוד כ-4,000 חיילים מתנדבים שנהגו מזכויותיהם של היניצ'רים.⁹ חיל המשלוח היה הבסיס לצבא היניצ'רים של אלג'יר. חיל זה גדל עם הזמן, אך לא ידוע מה היה מספרם המדויק של היניצ'רים עד המאה ה-18. על פי פנקסי התשלומים של האוג'אק מנתה המיליציה בראשית המאה ה-18 כ-12,000 איש (Deny 1920), אך על פי עדויות שונות הלך מספר זה וירד החל מאמצע המאה, עד שהגיע לכ-4,000 איש עם כיבוש אלג'יר בידי הצרפתים בשנת 1830. רובם הגדול של היניצ'רים רוכזו בעיר אלג'יר, משם נשלחו למלא משימות שונות ברחבי הוילאית ולשם חזרו לאחר שסיימו את משימותיהם. נראה כי מספרם הגדול במידה יוצאת דופן של היניצ'רים שחיו דרך קבע בבירה אלג'יר, שמספר תושביה במאה ה-18 לא עלה על 50,000 בקירוב, אינו זר לאופיה המיוחד של העיר, ואולי אף לזה של הוילאית עצמו (Shuval 1994: 64–91).

כפי שראינו, היניצ'רים ה"אמיתיים" לא היו מלכתחילה הרוב באוג'אק, וכבר סמוך להקמתו נשען מנגנון הגיוס של האוג'אק אך ורק על מתנדבים, בעיקר מאנטוליה (שם: 94–97). יחד עם זאת, חייליו עדיין נקראו "יניצ'רים". שם זה, הנזכר תדיר בכתבי המשקיפים הזרים, מופיע גם במסמכי האדמיניסטרציה באלג'יר. מן הראוי לציין כי החיילים באוג'אק של אלג'יר, כמו היניצ'רים האימפריאליים, נהגו לקרוא איש לרעהו "יולדש" (yoldas, מילה תורכית שאפשר לתרגמה ל"comrade, חבר); יתר על כן, לכנים שגולדו להם מנישואיהם לנשים בנות המקום העניקו את השם "קולאוגלו", שפירושו בן של עבר, רמז לכך שהם ראו עצמם שייכים למעמד של עבדי הסולטאן. במשך רוב המאה ה-16 נשמרה אחדותו של הביילרבייליק של המגרב והאוג'אק לא חרג מגדר של צבא המאפשר לעוסמאנים לשלוט באזורים שכבשו בצפון אפריקה ולהגן עליהם. החל משנת 1587 חולק המגרב לשלושה וילאיות, שנוסדו באזורים שבהם קמו אחר כך המדינות המודרניות אלג'יריה, תוניסיה ולוב. בראש כל וילאית עמד פאשא שמונה לתקופה של שלוש שנים. חלוקה זו מסמנת את ראשיתו של תהליך השתלטות האוג'אק של אלג'יר על השלטון בוילאית.

כזכור, הראשונים שבאו לעזרת תושבי אלג'יר במאבקם נגד המשך הריקונקויסטה של ספרד בתופי המגרב היו קורסרים, ורק מאוחר יותר הגיעו היניצ'רים לאזור. כך קרה שמראשית קיומה מצאה המיליציה במקום גוף מתחרה ברמות ארגונים של הקורסרים, "סאאפת אל-יראים", שחשיבותו הכלכלית ועוצמתו הצבאית היו אתגר

9 על היניצ'רים ראה Veinstein 1989: 191–196.

מתמיד לעליונותם של הניצ'רים.¹⁰ מאחר שהטאאפה, שהקימה את הבסיס לז'אנר, קלטה לשורותיה אירופים שהתאסלמו, כמו גם את בני המקום שהיו מעוניינים בכך, פחת המאגר האנושי שממנו יכול האוג'אק לגייס חיילים חדשים לשורותיו. בגלל התחרות בין שני הגופים, שהפכה גם למאבק על מקורות הכנסה (שוד הים היה מקור ההכנסה הפורה ביותר באלג'יר במאה ה-16 ובחלק נכבד של המאה ה-17), שותפו הניצ'רים בפעולות הקורסרים ובסופו של דבר אף השתלט האוג'אק על הטאאפה (אם כי מעמדה הנפרד נשמר). מאבק זה התחולל במקביל למאבקים אחרים שקיים האוג'אק נגד כוחות מקומיים ("שבטים") ונגד כוחות זרים שהפגיוו את אלג'יר מן הים, או נגד מדינות אירופיות שונות, ובעיקר ספרד, שניסו לפלוש אליה. כל אלה תרמו לגיבוש האוג'אק ולהפיכת זדוהו ה"תורכית" למאפיין שעליו החלו להקפיד ואותו אף ביקשו לספח. תופעה זו הגיעה לשיאה במאה ה-18.

השמירה על "תורכיות" הקבוצה השלטת הייתה לב-לבה של האידיאולוגיה שהמאמר דן בה, ופירושה היה שמירה על חדרוריותה של האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית. חדרוריות זו באה לידי ביטוי במדיניות הגיוס לאוג'אק, שהתמקדה בעיקר ב"תורכיה"; במדיניות כלפי נישואיהם של חברי האוג'אק; ובמדיניות הקשורה לשילובם של בני הניצ'רים באוג'אק. הדיון, המתמקד כאמור בעיקר במאה ה-18, יעמיק יותר בבעיית נישואי הניצ'רים לנשים בנות המקום וביחסה של המיליציה לפרי של נישואין אלה, הקולואולו. אולם ראשית יש לדון בקצרה בשאלת הגיוס לאוג'אק.

הגיוס לאוג'אק של אלג'יר

כבר מראשית קיומו נהג האוג'אק ככל הנראה להתחדש באמצעות גיוס מתנדבים מאזורים שונים לא ערביים של האימפריה, ובעיקר מאנטוליה. לשם כך נשלחו שליחים מאלג'יר לערים שונות, ובמאה ה-18 החזיק האוג'אק מערך קבוע פחות או יותר של מגייסים בכמה ערי חוף באנטוליה ובכמה איים בים האגאי. קצב הגיוס לא היה קבוע ונראה כי מתנדבים גויסו כאשר חלה ירידה גדולה במספר הניצ'רים (Shuval 1994: 101-102). ב-30 השנים האחרונות לקיומו גייס האוג'אק 8,533 מתנדבים חדשים (Colombe 1943: 180). כאן המקום לציין כי אף על פי שכל הנוסעים והתוקרים שעסקו בסוגיה זו מצביעים על העקרון לפיו בני אלג'יר לא גויסו לאוג'אק, עקרון זה לא מומש כנראה במלואו, שכן, מבדיקת ירושות של ניצ'רים שמתו במאה ה-18 עולה כי כאחוז אחד מהם היו אלג'ירים בני המקום, ועוד כאחוז אחד היו נוצרים שהתאסלמו

10 על הטאאפה ועל חשיבותה להיסטוריה של אלג'יר העוסמאנית ראה Belhamissi 1983.

(Shuval 1994: 97-101). כמו בנושאים אחרים הקשורים בהיסטוריה של האימפריה העוסמאנית ושל חלקיה השונים, כך גם בנושא זה אין לכלכל בין "סיפוס אידיאלי" לבין המציאות, שלעולם היא מורכבת יותר. על כל פנים, בנתונים אלה אין כדי להפריך את טענתי שהגיוס נשען על גורמי חוץ, שהרי גיוסם של בני המקום נשאר בגדר של תופעה שולית גם בשעה שהאוג'אק נזקק בדהיפות לכוחות חדשים כדי למלא חללים בשורותיו. יתר על כן, אין בממצאים אלה כדי להצביע על האצה בתהליך העוסמאניזציה, שכן השוואה של היקף הגיוס מקרב בני המקום בראשית המאה ה-18 (1.5 אחוזים בקירוב) להיקפו בסופה (אחוז אחד בקירוב) אינה מצביעה על התפתחות (שם: 100).

הגיוס מבחוץ היה כאמור אחד האמצעים להגשמת האידיאולוגיה של שמירה על "תורכיות" האוג'אק, אולם לאמצעי זה היה מחיר גבוה, בגלל העלויות של החזקת מערך הגיוס הרחב באזורים השונים של האימפריה ובגלל התשלומים למושלי המחוזות שבהם גויסו המתנדבים (Colombe 1943: 175). לצד הממון שילם האוג'אק גם מחיר פוליטי שהיה כרוך בויתור על חופש הפעולה: המשך הגיוס לשורות המיליציה, בעיקר באנטוליה, הותיר למעשה בידי הסולטאן את המפתח לשעתוק השיטה והיא הפכה בידי לאמצעי יעיל להנצחת שליטתו בוילאיית המרוחק ביותר מן המרכז האימפריאלי. ואכן, לא אחת הצליח הסולטאן לכפות את רצונו על האוג'אק בלי שנאלץ להשתמש לשם כך בכוח צבאי (Venture de Paradis 1983: 34-36; Hess 1977: 80-81; Grammont 1970: 105; Boyer 1970: 105; Uzunçarsili 1959: 256-258; 1887: 283-290). אולם על אף המחיר, שלעיתים היה כבד מאוד, נמשכה מדיניות הגיוס הזאת עד לכיבוש הצרפתי בשנת 1830.

נישואי הניצ'רים

כאמור, האוג'אק קיים מדיניות שמטרתה הייתה לצמצם את מספר קשרי הנישואין בין הניצ'רים לבין בנות המקום, וזאת, לטענתי, במסגרת נסיונו לשמר את אופיה ה"תורכי" של המיליציה ואת התבדלותה מאוכלוסיית המקום. אף על פי שלא ידוע מתי החלה מדיניות זו, אין ספק כי במאה ה-18 היא אכן הופעלה (Boyer 1970a: 88-89). מדיניות זו כוננה בראש ובראשונה כלפי החיילים הפשוטים, היולדש, שהיו כ-80 אחוזים מכלל הניצ'רים. היולדש, אשר רמת העושר שלהם, כקבוצה, הייתה נמוכה בהרבה מזו של בעלי הדרגות (Shuval 1994: 108-109), נהנו משורה של הטבות

11 בשנים 1699-1701, רמת העושר של היולדש כקבוצה (264 איש) הייתה כ-50 אחוזים מזו של כלל קבוצת הניצ'רים (330 איש): ממוצע של 426 טאאקה, המסב (הפיקטיבי) שהיה נהוג באותה תקופה באלג'יר, לעומת 859. בשנים 1786-1803 היה ממוצע העושר של 631 יולדש 86

שהותנו ברווקותם. כך, חייל נשוי איבד את זכותו למגורים באחד משמונת הקטסקטינים שבעיר אלג'יר ואת מנת הלחם היומית (ארבעה כיכרות) שהיה זכאי לה. זכותו לקנות שורה שלמה של מוצרים ומצרכי מזון במחיר נמוך ביותר נשללה ממנו אף היא. סנקציות אלה מראות בבירור כי אכן מדובר במדיניות מכוונת שנועדה למנוע במידת האפשר את נישואיהם של הינצ'רים. למדיניות זו היו תוצאות מרשימות: על פי המדגם שבחנתי (3,000 ירושות בקירוב), שיעור הנישואין בקרב הינצ'רים הגיע למחצית שיעור הנישואין בקרב בני העיר (18 אחוזים לעומת 37 אחוזים). יתרה מזאת, הינצ'רים הגיעו לאלג'יר בגיל הנישואין, פחות או יותר, ואילו האורחים שנכללו במדגם שבחנתי מונים גם פעוטות וילדים (אם כי מספרם קטן); יעילותה של מדיניות זו הייתה אפוא גדולה אף יותר. בתוך האוג'אק עצמו, כ־13 אחוזים מן היולדש וכ־33 אחוזים מבעלי הדרגות היו נשואים. גם כאן, השוואת שיעור הנישואין בראשית המאה (15 אחוזים) לשיעור הנישואין בסופה (19 אחוזים) אינה מעידה על כל שינוי של ממש, ולכן גם אי אפשר להצביע על לוקאליזציה גוברת. אם נישואין של בן האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית לבת המקום הם מדד לעוסמאניזציה – שכן הדבר עשוי להצביע על קשר בין בני המקום לאליטה ואולי אף על התחלה של חדירת מקומיים, בני משפחת האשה, אל תוך שורות האליטה – הרי שגם על כך אין השוואה זו מעידה (שם: 173–174).

"מדיניות הנישואין" של האוג'אק הבדילה בין בעלי הדרגות השונות: ככל שדרגתו של אדם הייתה גבוהה יותר, התקבלו נישואיו בעין יפה יותר. אולם מדיניות זו נעלמה מעיני הנוסעים והחוקרים השונים. כך קבע החוקר והנוסע הגדול בן המאה ה־18, ונטור דה פאראדי, כי "באלג'יר, הרווקות היא הדרך להצלחה" (Venture de Paradis 186: 1983). החוקר הצרפתי פייר בואיה, ממניחי היסוד למחקר המודרני על אלג'יר העוסמאנית, קובע אף הוא, בעקבות הדעה המקובלת, כי "החל משנת 1720 איש לא יכול היה להיבחר למשרת הדיי אם היה נשוי" (Boyer 1970a: 88).¹² אולם, מתשעת הדיים ששלטו בשנים 1718–1805, לפחות תמישה היו נשואים. די בכך כדי להראות כי קביעתו של בואיה אינה מדויקת (Shuval 1994: 170–171).¹³

12 ריאל, לעומת 144 ריאל, ממוצע העושר של כלל הינצ'רים. מאז 1711 היה הדיי הדרגה הנכירה ביותר במערכת השלטון של אלג'יר. הדיי נשא גם בתואר "פאשא", שהעניק לו הסולטאן.
13 בנוגע לארבעת האחרים לא מצאתי ראיות לכאן או לכאן.

הקולאוגלו

נוסעים וחוקרים מסבירים את מדיניותו של האוג'אק בעניין הנישואין בחשש מפני גידול במספר הקולאוגלו.¹⁴ כרי להבין את חששו של האוג'אק יש לזכור כי על פי עדויות שונות, ובהן גם עדויות של בני הקבוצה עצמה, נחשבו הקולאוגלו במשך המאה ה־18 לאויביהם של ה"תורכים". הנוסע פייסונל, שביקר בוילאיית בשנת 1725, מספר כי בן של תורכי התלונן על כך שלא זכה לקידום בשל היותו קולאוגלו: "לו היינו אנחנו [הקולאוגלו] בשלטון, 'אמר [...] 'כי אז היינו מסלקים בוודאי את התורכים'. האב, כבעטו על רגשות אלה, המתנגדים כל כך למדינה, הרג את בנו כמו ידיו כדי שימש דוגמה, ובשל האהבה שחש כלפי הממשלה" (Peyssonnel 1987: 227). אמיתותו ההיסטורית של סיפור זה מוטלת בספק, אולם לקראת סוף המאה ה־18 ציין גם ונטור דה פאראדי כי הקולאוגלו הם האויבים הקשים ביותר של התורכים, "אפילו יותר מן המורים [העירויגים בני המקום]" (Venture de Paradis 1983: 109). בספר שכתב לאחר כיבוש אלג'יר בידי צרפת מביע הקולאוגלו חמדאן בן עות'מאן ח'וג'ה צער רב על הקרע שבין שתי ה"כתות" (castes), התורכים והקולאוגלו (Khodja 1985: 139).

כאן נדרשות כמה הבהרות בנוגע לקולאוגלו. ראשית, כאמור, המונח "קולאוגלו" מציין אך ורק בנים שנוולדו לחברים באוג'אק מבנות המקום. בכך יש משום הסבר, חלקי לפחות, ליחסו של האוג'אק לבני קבוצה זו, שכן, האוג'אק הכיר באפשרות שינצ'רי יוליד בן שלא "יורד" למעמד של קולאוגלו. דבר זה התאפשר כאשר האם הייתה שפחה אירופית. במקרה זה נחשב הבן ל"תורכי" לכל דבר (Tassy 1992: 64). לאוג'אק הייתה אפוא מדיניות ברורה שהכתיבה שמירה על אופיו כקבוצה חברתית ייחודית והתברלות מאוכלוסיית המקום. הקולאוגלו קשור לבני המקום (משפחתה של אמו) ונאמנותו איננה נתונה עוד לאוג'אק בלבד, משום שהוא עלול לפתח נאמנות נוספת. לפיכך הוא נתפס כסכנה בכוח לאוג'אק. לעומת זאת, בן של ינצ'רי ושל אשה זרה, שגם היא נמצאת "מתחין" לחברה המקומית, יימצא למעשה במצבם של כל בני הקבוצה השלטת, כלומר בלא כל נאמנות נוספת על נאמנותו לאוג'אק.

שנית, רק בני הדור הראשון של הקולאוגלו נכללו בקבוצה זו. בן של קולאוגלו אינו קולאוגלו, כפי שתיאר זאת חמדאן בן עות'מאן ח'וג'ה: "השנים השכיחו את המוצא הראשוני, וכעת כל תושבי אלג'יר נקראים אלג'ירים" (Khodja 1985: 69), וראה גם (Boyer 1970a: 91). בני הדור השני נבלעו בתוך אוכלוסיית המקום, ולכן שיעורם של הקולאוגלו ביחס לאוג'אק לא גדל במשך המאה ה־18. הקצב הנמוך של הגידול

14 ראה (Boyer 1970a: 88; Tassy 1992: 168).

הדמוגרפי ומיעוט הנישואין בקרב חברי המיליציה הביאו לידי כך שהיחס בין מספר הניצ'רים לבין זה של הקולואגלו במאה ה-18 היה בערך 1:3 (Shuval 1994: 181-184). בפעם הראשונה אנו פוגשים את הקולואגלו פועלים כקבוצה ושעל ארגונה אין לנו כל מידע) בשנת 1596, שעה שפאשא בשם היזיר (Hizir Pasa) חימש אותם כדי שיעמדו לצדו במאבקו נגד האוג'אק (Grammont 1887: 126). מאז אנו שומעים מדי פעם בפעם על התפרצויות אלימות, בעיקר במאה ה-17. כך, למשל, בשנת 1629 גורשו הקולואגלו מן העיר אלג'יר, ושנים ספורות לאחר מכן הם ניסו לכבוש אותה מידי ה"תורכים"¹⁵. פייר בואיה, הטוען שהמאבק בין שתי הקבוצות ראשיתו בתקופה שבה החל האוג'אק לתפוס את עיקר השלטון (la réalité du pouvoir) בוילאיית, כלומר בסוף המאה ה-16 ובראשית המאה ה-17, מסביר כי תפיסת השלטון העמידה אפשרויות בלתי מוגבלות לפני ה"תורכים" שאך זה גויסו. האוג'אק שאף לצמצם ככל האפשר את מספר הנהנים מן ההסבות, אך הטאאפה של הקורסרים הייתה חזקה מכדי שיהיה בכוחו של האוג'אק לסלק את חבריה משותפות בשלטון. לכן, לדבריו, "פנה המיעוט התורכי נגד הקולואגלו" (Boyer 1970a: 81). הסבר זה תקף, במקרה הטוב, לתקופה שכוחה של הטאאפה היה בה בשיאו, אך לא לתקופה שבה גבר האוג'אק, כלומר החל מאמצע המאה ה-17. יחסו של האוג'אק אל הקולואגלו נמשך גם לאחר מכן, בגלל השמירה על אופיו ה"תורכי".

מדיניות זו, שהוכתבה על ידי המציאות שבה התקיימה המיליציה במשך תקופה ארוכה, הפכה מהכרח לאידיאולוגיה שהיה לה גם על מה שתתמך. אם, כפי שהגדיר מולינס, אחד מתפקידיה של אידיאולוגיה הוא לפרש מציאות קיימת ולהצביע על מגוון אפשרויות בעתיד, מהן "שליליות" ומהן "חיוביות", הרי שלנגד עיני החברים באוג'אק עמדה מן הסתם גם דוגמה קונקרטית של אפשרות "שלילית" שיש להימנע ממנה, בדמות האוג'אק של תוניס. בוילאיית השכן, בתוניס, שלא הקפידו בו על עקרון שמירת ה"תורכיות", ואשר הקולואגלו יכלו להגיע בו עד לדרגות ולמשרות הגבוהות ביותר, איבד האוג'אק את עליונותו, קודם לשושלת הביים המוראדית (בנו של מוראד ביי התמנה לכי כתר בשנת 1631) ולאחר מכן לשושלת התסיינית ששלטה בשנים 1705-1837 (Abun-Nasr 1987: 171-173). מצב עניינים זה בתוניס יכול אפוא להסביר גם הוא את המשך מדיניות הגיוס של האוג'אק באלג'יר ואת הרצון להרחיק את בני הניצ'רים ממוקדי הכוח האמיתיים, גם בתקופות שבהן עליונות האוג'אק לא הייתה מוטלת בספק. הממד האידיאולוגי של המשך המדיניות הזאת בא לידי ביטוי בכך שגם כאשר תפסו קולואגלו רבים למדי משרות ודרגות שנחשבו "מחוץ לתוכם" עבורם, עדיין הוצגו הדברים כאילו אין להם דריסת רגל בתחומים אלה, כפי שמתקף בבירור

15 על מערכת היחסים שבין האוג'אק לבין הקולואגלו ראה Boyer 1970a.

בכתבי הנוסעים בני התקופה (Arvieux 1735: 251; Tassy 1992: 127; Venture de Paradis 1983: 76)

פייר בואיה טוען כי את יחס האוג'אק לקולואגלו במאה ה-18 יש לבחון כבעיה של איזון בין עקרון העליונות של התורכים ("la race turque") לבין יישומו. אולם בואיה מבסס את דבריו על כתבי נוסעים וקונסולים, המעלים את התמונה הבאה: "הקולואגלו מורחקים מן המשרות הגבוהות בממשלה המרכזית. הם אינם יכולים להיות די, או ח'אזנאג' (אחראי לאוצר), או וכיל אל-ח'רג' (אחראי לימייה), או אגא אל-ערב (ראש צבא העזר של המקומיים וממונה על ענייני המקום), לא ח'ג'ה אל-ח'יל (אחראי לגביית המסים) [...] וכמובן שלא אגא של הניצ'רים (ראש האוג'אק) [העומד בראש הצבא]". (Boyer 1970a: 85). בתיאור זה משתקף לדעתי הצד האידיאולוגי של יחס האוג'אק לקולואגלו; כך הוא הוצג על ידי חברי האוג'אק וכך קיבלו אותו, פשוטו כמשמעו, הנוסעים והקונסולים, בלי שיראו שהמציאות הייתה שונה.

ואולם, מתוך בדיקת רשימות הידושה הוקפיות עולה כי בניגוד לתיאור שמביא בואיה, מספר רב של קולואגלו נשאו דרגות גבוהות ומילאו בתקופה זו תפקידים רבים מאלו שצוינו כסגורים לפניהם, גם בצבא וגם בארמיניסטרציה. משרת הדיי אמנם לא נפלה בידי איש מקבוצת הקולואגלו במאה ה-18, אך נראה כי פרט לה הייתה ההיררכיה כולה פתוחה לפנייהם. ניתוח המסמכים מלמד גם על הבדל בין המחצית הראשונה של המאה ה-18, שבה מספר גבוה יותר של קולואגלו שימשו בתפקידים החשובים ביותר באוג'אק, לבין מחציתה השנייה של אותה מאה, שבה מספרם נמוך יותר (Shuval 1994: 186-194). לדעתי, הבדל זה נובע מן השינוי שהתחולל בחלקה השני של המאה ה-18 במעמדו של הוילאיית: משנת 1711 חזל המרכז לשלוח פאשות לאלג'יר ומינה למשרה את הדיי שבחר האוג'אק. האידיאולוגיה של שמירת ה"תורכיות" מצאה הצדקה חדשה לקיומה, וזו הביאה בתורה ליתר הקפדה על עקרון הרחקת הקולואגלו מהמשרות החשובות ומהדרגות הגבוהות. תהליך זה עומד בסתירה לתהליך העוסמאניזציה שמתאר טולידאנו באזורים אחרים של האימפריה, שכן הוא מצביע במפורש על הסתגרותה של האליטה הצבאית-אדמיניסטרטיבית, שהרחיקה מבין שורותיה כל מי שלא נחשב "תורכי".

שמירת ה"תורכיות" והשפעתה על מפת העיר

המדיניות של שמירת ה"תורכיות" קיבלה ביטוי באופן פיזורם של הניצ'רים בעיר אלג'יר. רוב הניצ'רים גרו בשמונה קסרקטינים שנמצאו כולם בעיר התחתית,¹⁶ וגם

16 מאד שהעיר אלג'יר בנויה על גבעה נוצרה חלוקה בין "העיר התחתית", האזור השטוח הקרוב

אלה מהם שבתרו לגור מחוץ לקסרקטינים נטו להשתכן בחלק זה של העיר. דרך התקבצותם של עשירי האוג'אק ושל עשירי המקום הייתה אף היא ביטוי גיאוגרפי, על מפת העיר, ליחסים ששרדו בין שתי הקבוצות. אין בכונתי לדון כאן בתלוקת העושר בערים בעולם האסלאם. שאלה זו קשורה בדיון רחב יותר על "העיר האסלאמית" ועל "המהות האסלאמית" שלה, הנתפסת בחלקה כשוויוניות וכהיעדר הבחנה בין עשיר לעני – שהרי, כידוע, ההבדל היחיד בין מוסלמי למוסלמי הוא בדרגת מוסלמותו.¹⁷ אולם, כפי שהראו אנדרה רֶמוֹן ואחרים, שבדקו כמה ערים בעולם הערבי (קהיר, דמשק, חלב, תוניס ואלג'יר), בעיקר במאה ה-18, אפשר להציע מכנה משותף אחד לערים אלה. מכנה משותף זה קשור בדרך חלוקת העושר בהן (Raymond 1994a; Hanna 1991; David 1975; Marcus 1989; Revault 1967-1978; Establet and Pascua, 1994; Shuval 1994: 387-408). בסכמטיות רבה אפשר להצביע בכל הערים האלה על אזור עשיר יחסית במרכז העיר, מסביב לשוק, המהווה מרכז של פעילות כלכלית נמרצת. הלאה מן המרכז נמצאים אזורים שמידת עושרם פחותה, ובפריפריה של העיר משתרעת רצועה של עוני. ואולם, דווקא ברצועה זו נמצאים גם אזורים עשירים, שהימצאותם שם מוסברת בסיבות אקולוגיות (התרחקות מן המרכז והגומה של העיר) וכלכליות (ומינותה של קרקע וולה, המאפשרת לבנות בתי מידות) ועוד.

העיר אלג'יר, *mutatis mutandis*, עונה אף היא לתיאור זה. אולם בדיקה של חלוקת העושר בעיר על פי שתי הקבוצות, עשירי האוג'אק מחד גיסא ועשירי האוכלוסיה המקומית מאידך גיסא, מעלה כי עשירי האוג'אק התרכזו בעיקר באזורים שהקיפו את המרכז הכלכלי-אדמיניסטרטיבי-דתי של העיר ויצרו סביבו טבעת כמעט מושלמת, וכן בחלק המערבי של העיר, מסביב לרובע שבו שכנה בעבר הקסבה של העיר הברברית, לפני בוא העוסמאנים. עשירי האוכלוסיה המקומית, לעומת זאת, התרכזו באזור מסוים בחלק הדרומי של העיר (חומת אל-סלאוי), וגם אלה בהם שהתגוררו במרכז העיר נטו להימנע מאזורים שבהם התרכזו יניצ'דים עשירים. במילים אחרות: לאחר חלוקת מפת העיר ל-48 אזורים בני הקטר אחד (10,000 מטרים רבועים), ולאחר בדיקה משווה של רמת העושר בכל אזור ואזור על פי הירושות שנמצאו ברשותי, הוגדרו 15 אזורים כאזורים עשירים, לעומת אזורים אחרים. בדיקת השתייכותם של תושבי האזורים הללו מעלה כי רק בשניים מהם התגוררה אוכלוסיה מעורבת של בני המיליציה ובני המקום, ואילו ברוב האזורים התרחקו עשירי שתי הקבוצות אלה מאלה. בדבריו על העיר תוניס במאה ה-18 מציין רֶמוֹן כי "המאפיינים הסוציו-אקונומיים של האנדלוסים [תושבי העיר המוסלמים שהגיעו אליה בעקבות גירוש ספרד] התגלו

לם (אל-זוסא), לבין "העיר העליונה", האזור הגבוה יותר, המשתרע על מורדות הגבעה (אל-ג'בל). על מגורי הניצ'דים באלג'יר במאה ה-18 ראה Shuval 1994: 143-170. על הוויכוח בנושא העיר האסלאמית ראה Raymond 1994.

כחזקים יותר משותפות של מוצא לאומי (community of national origin), הם שהכתיבו חלוקה לפי היררכיה של עושר; החלק האמיד יותר של העדה התמוג בבורגנות המקומית, שעה שהרוב הגדול יצרו רובע לאומי באזור העממי" (Raymond 1984: 61). בקהיר באותה תקופה, כך מציין רֶמוֹן, "החזיתות האופקיות, המגדירות שכבות סוציאליות נתגלו [...] כקובעות יותר מן החזיתות האנכיות שהפרידו את הכת השלטת, ה'זרה', מן הרעאייא, בני המקום" (שם: 68). כלומר, בשתי הערים, תוניס וקהיר, השפיע המצב הסוציו-אקונומי על דפוסי המגורים של האוכלוסיה, לא פחות, ואולי יותר, משהשפיע עליהם המוצא האתני. באלג'יר, כפי שראינו, המצב היה שונה. דפוסי המגורים של עשירי שתי הקבוצות מצביעים על חזית הדרית ויש בהם משום ביטוי של ממש על פני העיר למערכת יחסים ייחודית לתקופתה שהתקיימה באימפריה העוסמאנית.

* * *

לאחר שהפסיק המרכז באסתאנבול לשלוח פאשות, ועם מינוי הדיי לפאשא בשנת 1711, חל שינוי ברמת הקשר בין וילאית אלג'יר ובין המרכז האימפריאלי. דומה ששינוי זה יש בו כדי לספק הסבר לצורך המחודש שחש האוג'אק בחיזוק והותו "התורכית". השינוי אמנם נבע מיוזמה של האוג'אק, ויתרה מזאת, הדיי, עבדי צ'אווש פאשא (1710-1718), אף שילם סכום גבוה כדי לממשו, אולם לפני הוילאית עדיין עמדו כמה וכמה אתגרים גדולים, כמו המאבק נגד רבות מארצות אירופה, ובייחוד נגד ספרד: הימצאותו של חיל מצב ספרדי בעיר והראן (Oran כפי הצרפתים) שימשה תזכורת של קבע לכך שאלג'יר נמצאת בקו החזית. כמו כן נמשכו המאבקים (אמנם בעוצמה פוחתת והולכת) בתוך הוילאית עצמו, בין האוג'אק לבין בני המקום. כל אלה הזכירו לאוג'אק כי הסיבה העיקרית שבגללה ביקש בזמנו חייר אל-דין להשתלב באימפריה, כלומר, הצורך בהגנה, גותרה בעינה. לכן נראה לי כי חיזוק הזהות "התורכית", בעיקר במחצית השנייה של המאה ה-18, נועד "לפצות" על ההתערעות האפשרית של הקשר עם המרכז.

מכל האמור לעיל אפשר להסיק כי ההבדל שבין הוילאית באלג'יר לבין שני הוילאיתים האחרים שהוקמו יחד עמו בצפון אפריקה אינו מקרי. בתוניס ובטראבלוס גרפ אנו עדים לצמיחת כוחות מקומיים לצד האוג'אק ולייסוד שושלות של שליטים בני המקום, כלומר לאותו תהליך בדיוק שעליו מצביע טולידאנו: לוקאליזציה של האליטה העוסמאנית לצד עוסמאניזציה של אליטות מקומיות, ושילובן זו בזו לכלל אליטות עוסמאניות מקומיות. ואילו באלג'יר הדברים שונים לחלוטין. הסיבה לשוני נעוצה לדעתי הן באידיאלוגיה, שלידתה קשורה בהקמת האוג'אק בתנאים הייחודיים של אלג'יר, והן בהמשך קיומה של האליטה העוסמאנית בעיר: המאבק בין המיליציה

- Boyer, Pierre, 1970. "Des pachas triennaux à la révolution d'Ali Khodja Dey (1571-1817)," *Revue Historique* 495, 99-124.
- Boyer, Pierre, 1970a. "Le problème Kouloughli dans la Régence d'Alger," *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* (numéro spécial), 77-94.
- Colombe, Marcel, 1943. "Contribution à l'étude du recrutement de l'odjaq d'Alger," *Revue Africaine*, vol. 87, 166-183.
- David, Jean-Claude, 1975. "Alep, Dégradation et tentatives actuelles de readaptation des structures urbaines traditionnelles," *Bulletin d'Études Orientales* 28, 19-49.
- Deny, Jean, 1920. "Les registres de soldes des Janissaires conservés à la Bibliothèque National d'Alger," *Revue Africaine* 19-46, 212-260.
- Deny, Jean, 1925. "Chansons des Janissaires turcs d'Alger," *Melanges René Basset*, Paris, 33-175.
- Establet, Colette and Jean-Paul Pascual, 1994. *Familles et Fortunes à Damas*, Damascus.
- Grammont, H.-D. de, 1879. "Les relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe s.," *Revue Africaine*, vol. XXIII, 402-423.
- Grammont, H.-D. de, 1887. *Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830)*, Paris.
- Hanna, Nelly, 1991. *Habiter au Caire aux XVIIème et XVIIIème siècles*, Cairo.
- Hess, Andrew C., 1977. "The Forgotten Frontier: The Ottoman North African Provinces During the Eighteenth Century," in T. Naff and R. Owen (eds.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London, 74-88.
- Julien, Charles André, 1986. *Histoire de l'Afrique du nord, Tunisie-Algérie-Maroc de la conquête arabe à 1830*, 2ème ed. revue et mise à jours par R. Le Tourneau, Paris.
- Khodja, Sidi Hamdan-ben-Othman, 1985. *Aperçu historique et statistique sur la Régence d'Alger*, Paris.
- Kunt, Ibrahim Metin, 1974. "Ethnic Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment," *International Journal of Middle East Studies* 5, 223-33.
- Laroui, Abdallah, 1977. *The History of the Maghrib*, Princeton.
- Mantran, Robert, 1993. "Quelque apports ottomans dans les capitales des odjaks de l'ouest," *Revue d'Histoire Maghrébine* 69-70, 133-139.
- Marcus, Abraham, 1989. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York.

לסאאפה של הקורטרים מחד גיסא, והמלחמה בכוחות הזרים שנמשכה לכל אורך תקופת הוילאית מאידך גיסא. האירועים בתוניס תרמו את חלקם להמשך קיומה של אידיאלוגיה זו, וכך גם התרופפת הקשר עם המרכז האימפריאלי בראשית המאה ה־18. כפי שראינו, השמירה על "תורכיות" האוג'אק הייתה תלויה ביכולתו לגייס חברים חדשים באזורים התורכיים של האימפריה העוסמאנית ולמנוע כניסה של יסודות לא "תורכיים", לרבות קולאוגלו, לשורותיו. את בעיית הגיוס הצליח האוג'אק לפתור במחיר כספי ופוליטי כבד, ולבעיית הקולאוגלו הוא ניסה לתת מענה בשתי דרכים שונות: ראשית, על ידי הפחתת מספר קשרי הגישואין שבין החברים באוג'אק לבין נשים אלג'יריות, ושנית, על ידי הגסיון לחסום בפועל את כניסת הקולאוגלו לאוג'אק, ויותר מכן, את התקדמותם בהיררכיה שלו. הדרך הראשונה אכן הייתה יעילה ומספר היניצ'רים הנשואים היה נמוך בהרבה ממספר ה"אורחים" הנשואים. הדרך השנייה הייתה יעילה פחות, ויעיד על כך מספר הקולאוגלו שהגיעו למשרות רמות ולדרגות גבוהות. אולם כאן אפשר לראות את המתח שבין האידיאלוגיה למציאות, שכן דרגותיהם הגבוהות של בני היניצ'רים, הן בצבא והן באדמיניסטרציה, לא מנעו את האוג'אק מליצור דימוי שונה לגמרי, בין היתר באמצעות סיפור המייחס לח'יר אל-דין את ההוראה לפיה אין לקולאוגלו זכות לשרת באוג'אק, קל וחומר להתקדם בהיררכיה שלו (Grammont 1879: 414). הוראה כזאת לא יכולה הייתה לבוא מצדו של מייסד הביילרבייליק של המגרב, שבנו חסן פאשא, קולאוגלו בעצמו, שימש כביילרביי שלוש פעמים בשנים 1544-1576. עובדה זו לא הפריעה לאיש, אף על פי שכפי שמציין בואיה, את מידת האנכרוניזם שבסיפור אפשר להשוות לזו של סיפור שיתאר את לואי ה־14 מחוקק חוק בנוגע לפירלמנט בתקופת הרפובליקה השלישית (Boyer 1970a: 81).

ביבליוגרפיה

- בשן (שטרנברג), א', תשל"ו. "הקורטרים הברברים וקשריהם עם היהודים באגן המערבי של הים התיכון במאות ה'ט"ז-ה'י"ח", הים התיכון ומקומו בתולדות ישראל והעמים ותרבותם, החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים, 83-97.
- שובל, סל, 1995. "אידיאלוגיה הישומה באלג'יר העוסמאנית: האוג'אק ובעיית הקולאוגלו", הרצאה בכנס החברה המזרחית, אוניברסיטת בן גוריון, 10 במאי 1995.
- Abun-Nasr, Jamil, 1987. *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge.
- Arvieux, Laurent de, 1735. *Memoires du Chevalier d'Arvieux*, 6 vols., Paris, vol 5.
- Belhamissi, Moulay, 1983. *Histoire de la marine algérienne (1516-1830)*, Alger.

- Mullins, Willard A., 1972. "On the Concept of Ideology in Political Science," *American Political Science Review* 66, 498-510.
- Peyssonnel, J.A., 1987. *Voyage dans les régence de Tunis et d'Alger*, Paris.
- Raymond, André, 1984. *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries, An Introduction*, New York.
- Raymond, André, 1994. "Islamic City, Arab City: Orientalist Myths and Recent Views," *British Journal of Middle East Studies* 24, 3-18.
- Raymond, André, 1994a. "Les zones de résidence dans les grandes villes arabes à l'époque ottomane: mixité ou ségrégation socio économique? Le cas de Tunis, Le Caire et Alep," *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 9-10, 185-195.
- Revault, Jacques, 1967-1978. *Palais et demeurs de Tunis*, Paris. 4 vols.
- Shuval, Tal, 1994. "La ville d'Alger vers la fin du XVIIIe siècle: population et cadre urbain, unpublished doctoral thesis," Université d'Aix-Marseille.
- Shuval, Tal, 1997. "Poor Quarter - Rich Quarter: Distribution of Wealth in the Arab Cities of the Ottoman Empire, the Case of 18th Century Algiers," a paper presented in the framework of the workshop *Order in Anarchy: The Management of Urban Space and Society in the Islamic World*, Ben-Gurion University, Feb.-June 1997.
- Tassy, Laugier de, 1992. *Histoire du royaume d'Alger*, Paris.
- Smith, Anthony D., 1986. *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford and Cambridge (USA).
- Toledano, Ehud R., forthcoming. "The Emergence of Ottoman-Local Elites in the Middle East and North Africa, 17th-18th Centuries," in: Papé, Ilan and Moshe Ma'oz (eds.), *Essays in Honour of Albert Hourani*, Oxford and London.
- Uzunçarşılı, İ.H., 1959. *Osmanlı Tarihi IV /2*, Ankara.
- Veinstein, Gilles, 1989. "L'Empire dans sa grandeur (XVIe siècle)," in: Robert Mantran (ed.), *Histoire de L'Empire ottoman*, Paris, 159-226.
- Venture de Paradis, Jean-Michel, 1983. *Tunis et Alger au XVIIIe siècle*, Paris.

ה"אוריניטליזם" ומבקריו*

פרד האלידיי

פרד האלידיי (Halliday) מנתח את המחלוקת שהתעוררה סביב ביקורת האוריניטליזם מבית מדרשו של אורארד סעיד. מתוך עמדה מרוחקת כלפי הגישות השונות בוויכוח מציג האלידיי את עיקרי התפיסה הסעידיאנית, ומלה הוא מציב את הביקורת השונות על תפיסה זו. העיסוק בסוגיה נע סביב מה שהאלידיי רואה כשורשי המחלוקת: כיצד ראוי לכתוב על חברות מזרח תיכוניות, לאור שאלת המתודולוגיה של הניתוח החברתי בכלל. במישור מתודולוגי זה מציע האלידיי שתי אפשרויות העומדות לפני חוקר של חברות אנושיות: מחקר לפי הגישה המסורתית, שמקורה בלימודים קלאסיים, או מחקר לפי הגישה הביקורתית, שמישל פוקו הוא ממייצגיה העיקריים.

ההרצאה עוסקת בנושא רחב יריעה שכבר עורר מידה רבה של מחלוקת. איני מתיימר להיות הכותב הראשון המגיב על הוויכוח הזה, וודאי לא אהיה האחרון; ספק אם אקנה לי חברים רבים בדברים שאני עומד לומר כאן! אבל בתור מי שעסק במסגרת עבודתו בחקר המזרח התיכון בימינו, ומאחר שנפל בחלקי הכבוד היוצא דופן והתבקשתי על ידי החברה הבריטית ללימודי המזרח התיכון (BRIMSES) לשאת את ההרצאה השנתית הזאת, אני מקווה שייסלח לי אם אתרום עוד מחשבות אחדות לנושא הזה. בלב הוויכוח על ה"אוריניטליזם" עומדת תמיד שאלה מרכזית אחת: באילו מונחים עלינו להשתמש – אנו, אנשי מדעי החברה – כשאנו באים לנתח את החברה

* Fred Halliday, "Orientalism' and its Critics," *British Journal of Middle Eastern Studies* 20:2, 1993, 145-163. המאמר הוא גרסה כתובה של ההרצאה השנתית של החברה הבריטית ללימודי המזרח התיכון (British Society for Middle Eastern Studies), בית הספר ללימודי המזרח ואפריקה (SOAS), לונדון. ההרצאה התקיימה במרס 1993. עוד על כך ראה בדבריו של לואיס (Lewis 1982b) ובתשובתו של סעיד (Said 1982), וכן Many & Frankenberg 1985; Turner 1989; Al-'Azm 1981; Said 1988; Said 1993; Ahmad 1992.